

نحوه تالیف و مستندسازی (روش استناد به منابع، ترتیب منابع پایانی مقالات ونحوه استفاده از اختصارات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران) مقالات

مرضیه سلطانی*

دبیرخانه دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

نحوه تالیف مقالات

یکی از موضوع هایی که قبل از تالیف مقالات دائره المعارفی و از آن میان مقالات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران باید مورد توجه قرار گیرد، اندیشیدن به موضوع مقاله و پیراستن آن از حواشی و اضافات است. نکته مهم در این میان آن است که بدانیم: الف. یک مقاله دائره المعارفی از هرگونه حواشی و اضافه نویسی به دور است. چرا که وظیفه یک مقاله دائره المعارفی آن است که در حداقل کلمات بیشترین آگاهی را به خواننده انتقال دهد.

ب. در هر دائره المعارف شبکه ای از ارجاعات اندیشیده می شود تا اطلاعات هم ارزش را در چند مقاله جداگانه به خواننده انتقال دهد. بنابراین نباید این آگاهی ها در چند مورد تکرار شوند. این ارجاع باعث می شود استقلال هر مقاله دائره المعارفی حفظ شود و از تکرار مطالب جلوگیری شود. بنابراین نیازمند آن هستیم پیش از شروع به تالیف هر مقاله، به موارد زیر بیاندیشیم:

۱. مقاله ای ما به چه سوالاتی پاسخ می دهد؟ به عبارت دیگر، چه آگاهی هایی لازم است در مقاله ای ما وجود داشته باشد تا خواننده مقاله به دانسته هایی که به آن نیاز دارد و بر این اساس به مقاله ما مراجعه کرده است، برسد. از این رو فکر کردن درباره موضوع مقاله، بررسی آن از جنبه های مختلف و طرح سوالات احتمالی درباره مقاله و یادداشت کردن پاسخ این سوالات برای طرح آنها در مقاله از جمله ضروریات است. به تعبیری، مدت زمانی که لازم است یک مقاله دائره المعارفی "تالیف" شود، نصف زمانی است که باید درباره آن مقاله "اندیشیده" شود.

۲. مقاله ما چه ساختاری باید داشته باشد؟

طراحی کردن ساختار هر مقاله به ما امکان می دهد به صورت روش مند و منظم پیش رفته و بدانیم هر جزء از اجزای مقاله نیازمند مراجعه به چه منابعی است. طراحی ساختار برای هر مقاله همچنین باعث خواهد شد مقاله حداکثر شباهت ساختاری به دیگر مقالات دائره المعارف (در هر زمینه موضوعی خاص) را داشته و بر این اساس، دائره المعارف از اتحاد شکلی و محتوایی منظمی که نیاز همه دانشنامه ها است برخوردار گردد.

۳. چه مدخل های دیگری درباره این موضوع در دائره المعارف وجود دارد؟ فکر کردن به این موضوع، بررسی آن و یافتن مدخل های مرتبط با موضوع مقاله ای ما باعث خواهد شد تا ضمن جلوگیری از تکرار نوشته ها، بتوان شبکه ای از مقالات را ترسیم کرد که کنار هم قرار دادن آن ها مجموعه کاملی از اطلاعات را درباره هر موضوع در اختیار ما قرار می دهد بدون آن که نیازمند باشیم مقاله ای مفصل، یا یک "کتاب" درباره هر موضوع تالیف کنیم یا بخوانیم.

درباره مسائل سه گانه فوق، دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران تدابیر زیر را اندیشیده است:

۱. برای تدبیر در موضوع دائره المعارف و اهداف آن به تفصیل در شیوه نامه دائره المعارف توضیح داده شده است. مطالعه دقیق و چندباره این شیوه نامه مسایل کلی دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران را به وضوح توضیح داده و ذهن مؤلفان محترم را با دغدغه های آن آشنا خواهد ساخت.

۲. برای هر موضوع و مقاله ساختار معینی در شیوه نامه این دائره المعارف داده شده است. با مطالعه شیوه نامه و دقت در

بخش مربوط به ساختار مقالات، و در نظر گرفتن این ساختارها، می‌توان به استاندارد شکلی مقالات دائره المعارف دست یافت و در هر جزء از اجزاء ساختار مقالات کار منبع‌یابی خاصی را انجام داد.

۳. کلیه‌ی مدخل‌های دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران در مدخلنامه این دائره المعارف توضیح داده شده‌اند و در مقدمه‌ی این مدخلنامه نیز روش مدخل‌گزینی توضیح داده شده است. در انتهای این مدخلنامه و در بخش روابط درونی مدخلها نیز ارتباط ساختاری، مفهومی یا شکلی مقالات با یکدیگر توضیح داده شده است. در این بخش می‌توان دریافت هر مقاله با دیگر مقالات چه ارتباطی می‌تواند داشته باشد. مطالعه‌ی بخش‌های مختلف مدخلنامه به مؤلف محترم مقاله کمک می‌کند بداند درباره هر موضوع خاص ممکن است چه مقاله‌ی دیگری در دائره المعارف وجود داشته باشد و دانسته‌های خاصی باید بدان مقاله ارجاع داده شود. این کار مانع از تکرار دانسته‌ها در چند مقاله می‌گردد.

حال، با فرض این موضوع که:

۱. درباره‌ی موضوع مقاله به قدر کافی اندیشیده‌ایم.
 ۲. سوالات مقدری را که مقاله ما باید بدان پاسخ دهد طرح کرده،
 ۳. ساختار هر مقاله را تدوین کرده و تبیین کرده‌ایم هر جزء مقاله به چه پرسش‌هایی پاسخ می‌دهد، اقدام به گردآوری مقاله می‌نماییم.
- در مرحله‌ی گردآوری (و پیش از تألیف) مقاله، توجه به موضوع "منبع‌یابی" بسیار مهم است.

در این مرحله، مؤلف به سراغ منابعی می‌رود که می‌داند در درون آنها آگاهی‌هایی به دست خواهد آورد که مستقیماً با موضوع مقاله‌ی مورد نظر و آماده برای تألیف ارتباط دارند. مؤلف این آگاهی‌ها را یادداشت کرده، پردازش نموده و بر اساس آنها مقاله‌ی خود را تألیف خواهد کرد، اما مؤلف باید به چه منابعی رجوع کند؟

بدیهی است هر موضوع مقاله، طیفی از منابع خود را در روبرو خواهد داشت. جنس منابع مربوط به مقالات زندگینامه‌ای

با جنس منابع مربوط به مقالات اصطلاحات، بیماری‌ها یا گیاهان دارویی متفاوت است. طبیعی است مؤلف در هر موضوع خاص با انبوهی از منابع گوناگون روبرو خواهد بود.

اما نحوه مراجعه به این منابع چگونه خواهد بود؟

الف. مؤلف باید مطمئن شود آیا در این موضوع خاص (که قصد تألیف مقاله‌ی درباره آن را دارد)، مقاله‌ای دائره المعارفی وجود دارد؟ آیا هیچ دائره المعارفی قبلاً به این موضوع پرداخته است؟

برای استفاده از هر دائره المعارف خاص نیز روشی وجود دارد که در دروس قبلی این دوره بدان پرداخته شده است.

در صورتی که پاسخ سوال بالا مثبت است باید این مقاله دائره المعارفی که قبلاً تألیف و منتشر شده یافته شده و مطالعه شود. ساختار این مقاله و منابع آن، خود راهنمای بسیار خوبی برای تألیف مقاله ما خواهد بود. همچنین، باید مطالعه شود آیا مقاله‌ی قبلی نکات تاریک یا حفره‌ای وجود دارد که در مقاله‌ی ما بدان پرداخته شود؟

ب. به جز این لازم است بررسی شود آیا درباره این موضوع آیا مقاله پژوهشی (غیر دائره المعارفی) وجود دارد؟

برای پاسخ دادن به این پرسش چه باید کرد؟

با استفاده از انواع کتاب‌شناسی‌ها و فهرست مقالات، می‌توان به این پرسش‌ها پاسخ گفت. به این دست از منابع در اصطلاح کتابداران منابع دست‌اول گفته می‌شود. یعنی منابعی که در ابتدای هر پژوهش و اول هر مطالعه به آنها مراجعه می‌شود. مانند کتاب "فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی" که گزارشی از مقالات تألیف شده به زبان فارسی از ده‌ها سال پیش تا کنون به دست ما می‌دهد و با مطالعه‌ی آن، می‌توان دریافت آیا در گذشته مقاله‌ی خاصی درباره‌ی موضوع مورد پژوهش ما تألیف شده است یا نه؟ چنین فهرست مقالات خاصی به زبان‌های عربی و انگلیسی هم وجود دارد. یعنی کتاب‌هایی که صرفاً گزارشی از مقالات تألیف شده در این زبان‌ها به دست می‌دهند و با استفاده از نمایه‌های این کتاب‌ها می‌توان به این پرسش پاسخ داد که آیا در زبان‌های انگلیسی و عربی درباره موضوع مورد علاقه ما مقاله‌ای تألیف شده یا نه؟

عناوین این آثار چنین است:

در زبان عربی، بیلوگرافیا الوحده العربيه للقرن العشرين (۱۹۰۸-۲۰۰۰)، چاپ بیروت، سال ۲۰۰۳ میلادی که همانگونه که از نام آن پیداست مقالات تالیف شده به زبان عربی تا سال ۲۰۰ را معرفی می‌کند.

در زبان انگلیسی، Index Islamicus که هم به صورت چاپی (کتاب) و هم به صورت لوح فشرده منتشر می‌شود ما را با انواع موضوع‌ها و عنوان مقالاتی که به زبان‌های اروپایی منتشر می‌شوند یا طی یک قرن گذشته منتشر شده اند آشنا می‌سازد.

امروزه به مدد شبکه اینترنت چند پایگاه وجود دارند که در آنها مقالات و پایان نامه‌ها رده‌بندی و معرفی می‌شوند. استفاده از این پایگاه‌ها باعث خواهد شد بویژه در حوزه مقالات تالیف شده به زبان فارسی امکان جستجوی کامل‌تری پدید آید. مهمترین این پایگاه‌ها عبارتند از:

www.Irandoc.ac.ir
www.Noormags.com

امروزه خوشبختانه در حوزه تاریخ پزشکی دوره اسلامی کتاب‌هایی منتشر شده اند که وظیفه اطلاع رسانی درباره مقالات و کتاب‌های منتشر شده در این زمینه را سهل‌تر نموده‌اند و ما مهمترین آنها را در زیر معرفی می‌کنیم:

۱. فهرست مخطوطات الطب الاسلامی باللغات العربیه و التریکه و الفارسیه فی مکتبات ترکیا، تالیف رمضان ششن، جمیل آقپکار و جواد ایزگی، زیر نظر اکمل الدین احسان اوغلو، چاپ استانبول ۱۹۸۲؛ گزارشی درباره نسخه‌های خطی پزشکی موجود در کشور ترکیه که گزارش خوبی نیز درباره مقالات و کتاب‌شناسی‌های تهیه شده درباره بسیاری از پزشکان دوره اسلامی می‌دهد.

۲. فهرستواره مشترک نسخه‌های خطی پزشکی و علوم وابسته در کتابخانه‌های ایران، تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که گزارشی از نسخه‌های خطی پزشکی ایران به دست داده و بویژه اگر موضوع مورد پژوهش ما "کتاب" باشد ممکن است مفید واقع شود.

۳. کتابنامه تاریخ پزشکی دوره اسلامی، تالیف محمدرضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که کلیه مقالاتی را که

طی یکصدسال گذشته به زبان‌های فارسی، عربی و اروپایی در زمینه تاریخ پزشکی تالیف شده اند معرفی می‌نماید.

۴. فهرست اسناد پزشکی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که فهرستی از اسناد تاریخ پزشکی را در دسترس گذاشته و بویژه برای کسانی که بر روی تاریخ پزشکی معاصر پژوهش می‌نمایند مفید است.

در قدم بعدی ما باید متون تخصصی مورد نیاز خود را بشناسیم. به عبارت دیگر وقتی دریافتیم چه مقالاتی در حیطه کار ما تالیف شده اند و پس از گردآوری و مطالعه ایم مقالات، باید بدانیم آگاهی‌های مورد نظر ما در چه کتاب‌هایی مربوط به تاریخ پزشکی دوره اسلامی قرار دارند. یعنی اقدام به تهیه فهرست تخصصی منابع مان نماییم.

بدیهی است آگاهی‌هایی درباره زندگینامه افراد، با آگاهی‌هایی درباره فلان بیماریدر منابع مختلفی وجود دارند. از دیگر سو، پاره ای از منابع آنقدر مهم هستند که در هر موضوع از مقالات حتما باید بدانها مراجعه کرد. به عنوان نمونه کتاب معجم المؤلفین تالیف عمر رضا کحاله کتابی است که لازم است به هنگام تالیف مقالات زندگینامه ای حتما بدان رجوع کرد و همچنین اگر مقاله ای درباره یک بیماری تالیف شده اما به کتاب قانون ابن سینا رجوع نکنیم خطای بزرگی دچار شده‌ایم.

در تسریع یافتن این مقالات، دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران جزوه ای تحت عنوان "اختصارات منابع دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران" تالیف نموده که مهمترین منابع مربوط به پزشکی دوره اسلامی در آن معرفی شده اند. اگر چه این فهرست نهایی نیست و باید کامب شود اما در همین شکل فعلی مهمترین منابع مورد نیاز مولفان دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران در آن معرفی شده اند.

قابل ذکر است که تمامی کتاب‌هایی که ناکنون در این درس معرفی شده اند در کتابخانه الکترونیک دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران به آدرس:

www.Digilibmei.ir

قرار داه شده‌اند و قابل بازبینی از روی این کتابخانه می‌باشند. اجازه بدهید گفته‌های خود را برای تالیف یک مقاله دایره

اما چه باید بکنیم تا نحوه استناد و ارجاع ما به منابع درست و بر همین اساس، کیفیت مقاله ما افزایش یابد؟ خلاصه‌ای از نحوه استناد به مراجع در شیوه نامه دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران آمده اما برای سهولت در تألیف مقاله آنها را اینجا یک بار با هم مرور می‌کنیم.

نحوه مستندسازی مقالات

در این بخش چگونگی نوشتن ارجاعات در درون مقاله و چگونگی نوشتن منابع پایان مقاله و نحوه استفاده از اختصارات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران توضیح داده می‌شود.

الف) ارجاعات درون متنی

۱. "ارجاع" و "استناد"

تفاوت این دو اصطلاح در این است که "ارجاع" در واقع تاییدی است از یک منبع برای یک مطلب، اما "استناد" به منظور احراز صحت یک مطلب براساس مطالب منبع دیگر به کار می‌رود.

مثال: ...از سروده های فارسی او چند قطعه باقی مانده است (← شفيعی کدکنی، ص ۴۵۷-۴۶۱)، از جمله: تو عیب بنده به علم ازل همی دیدی/ پسند کردی و با عیب ما تو بخردی// کنون همانم مغیوب و تو به علم همان/ له عیب رد مکن آن را که خود پسندیدی (ژنده پیل، ص ۱۹۹).

۲. آثار مختلف یک نویسنده

هرگاه برای مطلبی به آثار مختلف یک نویسنده استناد شده باشد، این آثار در نشانی به صورت های زیر مشخص می‌شوند: الف) آثار مختلف دارای تاریخ نشر مشخصی هستند. در این حالت بر اساس تاریخ نشر از هم متمایز می‌شوند.

مثلاً چنانچه به دو اثر الذریعه (۱۴۰۳) و طبقات اعلام الشیعه (۱۴۰۴) از آقابزرگ طهرانی استناد شده باشد، این دو اثر در نشانی به صورت زیر ارائه می‌شود: (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۱۵۱؛ همو، ۱۴۰۴، ج ۱، قسم ۲، ص ۸۴).

ب) چنانچه تاریخ نشر آثار مشابه باشد، تاریخ نشر بر اساس ترتیب الفبایی عنوان آثار با حروف ابجد از هم متمایز می‌شوند. مثلاً تاریخ نشر هر دو اثر سیر اعلام النبلاء و معرفه القرا الکبار

المعارفی تاکنون مرور کنیم:

۱. تفکر درباره محتویات مقاله

۲. طرح ساختار برای آن.

۳. ترسیم شبکه مدخل‌های مرتبط با این موضوع.

۴. جستجو در مقالات دائره المعارفی برای یافتن مقاله مشابه موضوع ما.

۵. جستجو در کتابشناسی‌ها برای یافتن مقالات پژوهشی در موضوع مورد نظر ما.

۶. جستجو در سایر موارد اطلاع رسانی برای شناسایی منابع

۷. جستجو در متون و منابع تخصصی.

۸. جمع آوری و پردازش داده‌ها

اکنون وقت آن است تا با توجه به ساختار طراحی شده برای مقاله اقدام به تألیف آن نماییم. اما دیگر سو، طیف منابع مورد نیاز ما متفاوت است و نحوه ارجاع به هر کدام از این نوع منابع نیز متفاوت.

در واقع مقاله هنگامی مناسب و علمی تلقی می‌شود که اولاً ترتیب اطلاعات در آن صحیح و منطقی باشد و دیگر این که استنادات و ارجاعات درونی آن دقیق و صحیح به معنای اخص کلمه باشد. در واقع منابع و مستندات هر نوشته علمی در حکم معیاری برای محک زدن درجه اعتبار و اصالت مطالب ارائه شده در آن نوشته بشمار می‌رود. ضرورت پیروی از موازین علمی در نگارش مقالات و نیز لزوم اثبات مستدل مطالب ارائه شده در مقاله دائره المعارفی، ایجاب می‌کند که مطالب این مقالات با تتبع و تفحص و مراجعه به اسناد و مدارک تدوین شود و مدعاها مستند به سند و مدرکی معتبر و قابل قبول باشد. بدین ترتیب مطالب نوشته شده نه تنها اصالت و اعتبار می‌یابد، که مآلاً از طریق اسناد و مدارک ارائه شده، امکان دسترسی به گستره پهناورتری در هر زمینه برای خواننده مشتاق فراهم می‌آید. همچنین با ارائه مستندات هر نوشته، دین معنوی و فکری نویسنده به پیشکسوتان هر حوزه فکری و نخستین طراحان هر اندیشه تا حدودی ادا می‌شود. بر این اساس چگونگی منبع نویسی و ارجاعات درون متنی مقاله بسیار واجب و مهم تلقی می‌شود.

ذهبی ۱۴۱۷ است. این دو اثر در نشانی به ترتیب زیر ارائه می شوند: (ذهبی، ۱۴۱۷ الف، ج ۱۴، ص ۱۰۴؛ همو، ۱۴۱۷ اب، ص ۲۴۷).

ج) هر گاه یک یا چند اثر فاقد تاریخ نشر باشد، آثار مختلف با یک یا دو کلمه آغازین عنوان هر یک از هم متمایز می شوند. مثال: (ابن جوزی، المنتظم، ج ۱۷، ص ۲۰؛ همو، مناقب، ص ۵۲۵).

۳. آثاری که بیش از یک مؤلف دارند

الف) چنانچه اثری دو مؤلف یا سه مؤلف داشته باشد، در نشانی نام هر دو یا هر سه ذکر می گردد.

مثال: (موسوی و ابراهیمی، ص ۱۲) و (ششن، آقپکار و ایزکی، ص ۳۴).

ب) چنانچه اثری بیش از سه مؤلف داشته باشد، در نشانی نام نویسنده اول ذکر می گردد و در پی آن عبارت "و دیگران" می آید. مثال: (کریمی و دیگران، ص ۹).

۴. سازمان به عنوان مؤلف

سرشناسه آثاری که درباره عملکردها و فعالیت ها، یا خط مشی ها، و یا منابع یک سازمان، انجمن، مؤسسه، وزارتخانه، شرکت و نظایر آنها باشد، نام رسمی آن سازمان، انجمن، مؤسسه و غیره خواهد بود.

مثال: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، گزارش سالانه سال ۱۳۸۲.

۵. منابعی که دارای تنظیم الفبایی هستند

الف) در ارجاع به منابعی که تنظیم الفبایی دارند، از کلمه ذیل استفاده می شود و به دنبال آن مدخل مورد نظر داخل گیومه قرار می گیرد. اگر مدخل دایره المعارف با عنوان مقاله یکی بود، ذیل ماده برای اشخاص و ذیل واژه برای غیر اشخاص آورده می شود.

مثال: (معین، ذیل "تخلص")

ب) در مورد مقالات طولانی دایره المعارف ها و منابعی که بازیابی از طریق نظم الفبایی با دشواری صورت پذیرد، بهتر است به جای ارجاع به ذیل مدخل مربوط شماره جلد و صفحه ذکر شود.

مثال: (فراهیدی، ج ۸، ص ۱۰۴) یا (ایرانیکا، ج ۳، ص ۵۹۹)

ج) اگر مقالات دایره المعارفی از چند بخش تشکیل شده بود که هر بخش نویسنده متفاوتی داشت، مدخل به همراه بخش مورد نظر در ذیل آورده می شود.

مانند: (د.بزرگ اسلامی، ذیل "تونس ۱. اوضاع اجتماعی")

۶. چاپ های مختلف دایره المعارف

چنانچه به چاپ خاصی از یک دایره المعارف ارجاع داده شده باشد، شماره چاپ مورد نظر بعد از عنوان دایره المعارف ذکر می شود.

مثال: (د. اسلام، چاپ اول، ذیل ماده)

۷. ارجاع به مقدمه یک اثر

الف) چنانچه به مقدمه اثری ارجاع داده شده باشد که مقدمه نیز از مؤلف اصلی باشد در نشانی کلمه "مقدمه" همراه با صفحه مربوط ذکر می شود.

مثال: (طوسی، ج ۱، مقدمه، ص ۶۴)

ب) چنانچه به مقدمه ای ارجاع داده شده باشد که آن را فرد دیگری به جز مؤلف کتاب نوشته باشد ذکر نام مقدمه نویس ضروری است.

مثال: (نامی اصفهانی، مقدمه نفیسی، ص ح)

۸. ارجاع به مقاله در یک مجموعه یا مجله

چنانچه به مقاله ای در یک مجموعه یا مجله ارجاع داده شده باشد در نشانی فقط نام مؤلف و شماره صفحه ذکر می شود و مشخصات کامل مقاله مجموعه و یا مجله در منابع پایانی درج می گردد.

۹. ذکر شماره جلد در ارجاعات مکرر

چنانچه به جلدی خاص از یک مجموعه چند جلدی مکرر ارجاع داده شده باشد، شماره جلد نیز در همه موارد تکرار می شود. در این حالت کلمه همان در واقع به همان منبع پیشین بر می گردد.

مثال: (سزگین، ج ۵، ص ۵۰۱)

(همان، ج ۵، ص ۵۰۳)

۱۰. ستون شمار به جای صفحه شمار

در اثری که صفحات آن از چند ستون تشکیل شده باشد، به جای ذکر شماره صفحه در نشانی شماره ستون مربوطه درج می شود.

مثال: (حاجی خلیفه، ج ۲، ستون ۵۴)

۱۱. استناد به پانویس
- الف. اگر استناد به پانویس یک منبع باشد ذکر کلمه پانویس در نشانی ضروری است.
- مثال: (هاشمی، ص ۸، پانویس)
- ب. در صورتیکه پانویس دارای شماره باشد شماره مربوطه در نشانی ذکر می شود.
- مثال: (هاشمی، ص ۱۲، پانویس ۲)
۱۲. ارجاع به نسخه خطی
- در ارجاع به نسخه خطی ذکر شماره برگ و صفحه رو یا پشت آن ضروری است.
- مثال: (گ ۱۰۸ ر، ۱۰۹ پ)
۱۳. همان، همو، همانجا، همانجاها
- کلمه همان در ارجاع مکرر به معنی همان مؤلف و همان اثر است. همو برای اثری دیگر از همان مؤلف بکار می رود. همانجا به معنی همان اثر، همان جلد و همان صفحه است. همانجاها برای جلوگیری از تکرار همانجا در نشانی آورده می شود.
- مثال: (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۷-۱۳۶۸ ش، ج ۱، ص ۵۰)
- (همان، ج ۱، ص ۵۳)
- (همو، ۱۳۶۳ ش، ص ۷۰)
- (همانجا)
- (اعتماد السلطنه؛ جرجانی، همانجاها)
۱۴. قس = مقایسه کنید با
- چنانچه مطلب در منبع دیگری متفاوت از منبع مورد نظر نقل شده باشد، از اختصار "قس" استفاده می شود و در پی آن نام نویسنده منبع دیگر ذکر می شود. در این حالت به مورد تفاوت نیز می توان اشاره کرد.
- مثال: (ضیف، ص ۹۳؛ قس ابن وهب کاتب، مقدمه طه حسین، ص ۲۰ که مؤلف کتاب را سיעی دانسته است).
۱۵. اصطلاح "به نقل از"
- بعد از اصطلاح به نقل از نام گوینده اصلی مطلب مورد نظر می آید.
- مثال: (ابن عوام، ج ۱، ص ۳۹۱، به نقل از ابن حجاج)
- در این موارد بهتر است به شماره جلد و صفحه گوینده اصلی
- در نشانی آورده شود.
۱۶. اصطلاحات "جاهای متعدد" و "جاهای دیگر"
- الف) استناد به یک منبع در جاهای متعدد آن
- مثال: (جعفری، جاهای متعدد)
- ب) چنانچه منبع فاقد ابزار بازیابی مطالب مورد نظر باشد و بازیابی مطالب به دشواری صورت پذیرد؛ چند نمونه از صفحات مورد نظر ذکر می گردد و سپس عبارت "جاهای دیگر" ذکر می گردد.
- مثال: (حسنی، ص ۱۸، ۲۹، ۵۵، و جاهای دیگر)
- ب) اطلاعات کتابشناختی منابع پایانی
۱. تعیین شناسه نام نویسندگان
- قاعده کلی در تعیین شناسه، گزینش مشهورترین نام نویسنده است.
- مثالها: طه حسین، ابن سینا، رازی
۲. عنوان اصلی
- عنوانی که در صفحه عنوان ذکر می شود، عنوان اصلی محسوب می شود و مشخصات همین عنوان باید دقیقاً و بدون کم و کاست یا جابجایی کلمات آن ارائه گردد.
۳. عنوان اثر به منزله سرشناسه
- در آثار مجهول المؤلف و آثاری که بیش از ۳ مؤلف دارند و مؤلف اصلی مشخص نیست، همچنین در مجموعه ای از آثار چند نفر و یا آثاری که زیر نظر یک ویراستار تهیه می شوند و این آثار دارای عنوان کلی هستند، عنوان سرشناسه قرار می گیرد.
- مثالها: تاریخ سیستان
- اربع کتب حقانیه
- دایره المعارف فارسی
- چنانچه ارجاع به یک اثر خاص از مجموعه ای که دارای عنوان کلی است، داده شده باشد، نام نویسنده آن اثر سرشناسه قرار می گیرد.
- مثال: حسن معدل، معرفه النفس الناطقیه و العلوم الغامضه، در اربع کتب حقانیه، چاپ مصطفی غالب، بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
۴. نام چاپگر
- الف) نام چاپگر بعد از عنوان ذکر می شود.
- ب) در آثار چند جلدی چنانچه چاپگران جلد های مختلف، متفاوت باشند نام چاپگر جلد مورد استفاده ذکر می شود.

۵. مدخل‌های دایره المعارفی

پس از ذکر مشخصات کتابشناختی دایره المعارف اصطلاح "ذیل" یا "s.v" قید می‌شود و سپس عنوان مدخل مورد نظر داخل گیومه قرار می‌گیرد و چنانچه مقاله امضا شده باشد، نام مؤلف بلافاصله داخل پرانتز ذکر می‌شود.

Encyclopedia of the modern middle east, eds, R.S.Simon, P. Mater and R.W. Bulliet, New York: 1996, s.v. "Arab nationalism" (by Rashid Khalidi).

۶. مقاله مجله

مشخصات کتابشناختی مقالات، از جمله نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق مجله، شماره دوره یا سال جلد مربوط، شماره مجله مورد نظر و تاریخ دقیق انتشار در پرانتز باید درج شود.

ایرج افشار، "فهرستنامه اهم متون کشاورزی در زبان فارسی" آینده، سال ۸، ش ۱۰ (دی ۱۳۶۱)

۷. مقاله روزنامه

مشخصات کتابشناختی عبارتند از: نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق روزنامه، شماره دوره یا سال، شماره روزنامه مورد نظر، تاریخ نشر (روز، ماه سال)

مثال: مسعود نیلی، "خودکفایی"، همشهری، سال ۹، ش ۲۴۵۰، ۲۴ تیر ۱۳۸۰.

۸. مقاله مجموعه

نام نویسنده هر مقاله متعلق به یک مجموعه سرشناسه قرار می‌گیرد و سپس عنوان مقاله و نام مجموعه با مشخصات مربوط آورده می‌شود.

مثال: هری ا. ولفسون، "اصطلاح مشکک در آثار ارسطو و فلسفه اسلامی و آثار ابن میمون"، ترجمه فریدون بدره ای، در: منطق و مباحث الفاظ: مجموعه متون و مقالات تحقیقی، چاپ مهدی محقق و توشی هیکو ایزوتسو، تهران ۱۳۵۳ ش.

۹. نسخ خطی

الف) در مواردی که نسخ خطی مأخذ قرار می‌گیرند، ارائه نام مؤلف، عنوان دقیق نسخه، نام کتابخانه ای که نسخه به آن تعلق دارد و شماره بازیابی نسخه ضروری است.

ب) چنانچه از نسخه خطی خاصی، نسخه عکسی آن مدنظر باشد، علاوه بر مشخصات نسخه خطی، نام محل نگهداری نسخه عکسی و شماره بازیابی آن نیز باید ارائه شود.

مثال: بطلمیوس، المجسطی، ترجمه حجاج بن یوسف بن مطر، نسخه خطی کتابخانه لیدن هلند، ش ۶۸۰،

ج) اگر از میکروفیلم یا میکروفیش نسخه خطی استفاده شود پس از ذکر مشخصات نسخه خطی، ذکر نام محل نگهداری میکروفیلم یا میکروفیش و شماره آن ضروری است.

مثال: ابن بابیه، راس مال النذیم، نسخه خطی کتابخانه نور عثمانیه، ش ۳۲۹۶، میکروفیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۷۵.

۱۰. محل نشر

الف) برای منابعی که دارای چندین محل نشر هستند فقط اولین محل نشر ذکر می‌گردد.

ب) اگر محل نشر در منبه ذکر نشده باشد و از طریق منابع دیگر مشخص گردد نام محل در میان دو قلاب ذکر می‌گردد.

ج) اگر محل نشر مشخص نباشد از اصطلاح "بی جا" در میان دو قلاب استفاده می‌گردد.

۱۱. نام ناشر

در قسمت وضعیت نشر منابع ذکر نمی‌شود، مگر اینکه ذکر آن در مواردی برای شناسایی هویت اثری خاص لازم باشد. از جمله در مواردی که سرشناسه عنوان قرار گیرد یا اثری فاقد تاریخ نشر باشد نام ناشر ذکر می‌شود.

۱۲. تاریخ نشر

الف) اگر در منبعی تاریخ نشر به تاریخ شمسی، قمری، میلادی ذکر شده باشد، ذکر تاریخ شمسی کفایت می‌کند.

ب) منابعی که تاریخ نشر آنها به قمری و میلادی ذکر شده باشد هر دو تاریخ آورده می‌شود.

ج) چنانچه منبع فاقد تاریخ نشر باشد و تاریخ مقدمه یا پیشگفتار در دست باشد همین تاریخ در میان دو قلاب آورده می‌شود.

تهران [تاریخ مقدمه ۱۳۶۷ ش]

د) چنانچه تاریخ نشر در منبع ذکر نشده باشد و تاریخ نشر با استفاده از منابع دیگر بدست آسد، تاریخ نشر در دو قلاب ذکر می‌شود.

ج) اگر تاریخ نشر مشخص نباشد، از صورت اختصاری بی تا در میان دو قلاب استفاده می‌شود.

۱۳. تاریخ نشر کتابهای چند جلدی

در مورد کتابهای چند جلدی، تاریخ نشر اولین و آخرین جلد

pear Anderson, "Deserts". Nature. [CD-ROM]. Vol.I, no.I (2005)

(ج) مقاله دائره المعارف الکترونیکی

ابتدا عنوان دائره المعارف، تاریخ انتشار یا تاریخ آخرین ویرایش، عبارت بوح فشرده یا CD-ROM و سپس نام شرکت تولیدکننده یا ناشر ذکر می شود. در پی آن اصطلاح ذیل یا S.V و عنوان مدخب موردنظر درج می گردد. مثال: Encarta encyclopedia, 1999, [CD-ROM], Microsoft Co., s.v. "Windows 98" (by R. Gray).

۱۸. سایر نکاتی که توجه به آنها ضروری است

- جامعیت و مانعیت فهرست منابع پایانی

فهرست منابع پایانی باید فقط شامل مشخصات دقیق و کامل همه مآخذی که در متن مقاله به آنها استناد شده، باشد. این منابع در دو قسمت، قسمت اول منابع به خط فارسی و عربی و قسمت دوم منابع به خط لاتین به ترتیب الفبای سرشناسه هر منبع مرتب می شوند.

- استناد به متن اصلی یا ترجمه آن

وقتی از منبعی هم متن اصلی و هم ترجمه آن موجود است، مطلوب است که مورد نظر از متن اصلی اخذ و در نشلنی نیز به متن اصلی ارجاع داده شود. چنانچه به هر دلیلی از متن ترجمه استفاده می شود. حتما مشخصات کتابشناختی همین متن داده شود و نه متن اصلی.

- نقل به معنی یا نقل عین عبارت از متببع دیگر

در مواردی به منظور مستند کردن مطلبی ضرورت پیدا می کند که عبارتی از متنی دیگر نقل شود. در چنین مواردی مطلوب آن است که مطلب متن مورد نظر به اختصار و به شیوه نقل به معنی آورده شود.

- عناوین غیر فارسی در ارجاعات

در متن مقالات، گاه به عناوین منابع خارجی ارجاع داده می شود. چنانچه این قبیل منابع قبلا به فارسی ترجمه و منتشر شده باشند، همان عنوان ترجمه شده در متن با حروف ایرانیک درج می شود. در غیر صورت برگردان فارسی آن عناوین داخل علامت < قرار می گیرد و عنوان اصلی در پانویس داده می شود.

- ذکر عناوین آثار در متن مقاله

در برخی از مقالات آثار مختلف یک نویسنده معرفی

درج می گردد، مشروط بر اینکه همه جلدها مربوط به چاپ واحدی باشند. چنانچه تاریخ نشر همه جلدها در دست نباشد، به درج تاریخ جلدی که مورد استفاده قرار گرفته، اکتفا می شود. ۱۴. چاپ افست

چنانچه از چاپ افست اثری استفاده شده باشد علاوه بر مشخصات چاپ افست، مشخصات وضعیت نشر چاپ اصلی هم ذکر می شود.

مثال: زکریا بن محمد قزوینی، عجایب المخلوقات و عرایب الموجودات، چاپ فردیناند ووستنفلد، گوتینگن ۱۸۴۸-۱۸۴۹، چاپ افست ویسبادن ۱۹۶۷.

۱۵. چاپ سنگی

چنانچه اثر چاپ سنگی باشد، نوع چاپ در وضعیت نشر قید می شود.

مثال: محمود بن مسعود قطب الدین شیرازی، شرح حکمه الاشراق، چاپ سنگی تهران ۱۳۱۵.

۱۶. ذکر عناصر لازم در استناد به شبکه اینترنت

در انتخاب سرشناسه برای منابع الکترونیکی از همان ضوابط انتخاب سرشناسه برای منابع چاپی پیروی می شود. علاوه بر سرشناسه ذکر سایر عناصر از جمله عنوان، نام سایت مورد نظر، تاریخ انتشار یا آخرین تاریخ روزآمد شدن مطلب، نوع رسانه، نشانی دسترسی، تاریخ مشاهده ضروریست.

۱۷. ذکر عناصر لازم در استناد به مقاله در لوح فشرده (CD-ROM)

الف) مقاله الکترونیکی مجله چاپی: ابتدا اطلاعات کتابشناختی شکل چاپی شامل نام نویسنده مقاله، عنوان مقاله، نام مجله ذکر می شود و سپس عبارت لوح فشرده یا CD-ROM داخل قلاب درج می شود و در پی آن دوره، شماره و تاریخ نشر آورده می شود.

مثال: sarah chan, "Electronic information", Electronics, [CD-ROM]. LXI, nō (sept.1).

ب) مقاله مجله الکترونیکی

ابتدا نام نویسنده، عنوان مقاله، نام مجله، عبارت لوح فشدده یا CD-ROM داخل قلاب ذکر می شود، و سپس دوره، شماره و تاریخ (ماه و سال) درج می شود. مثال:

می‌گردد که عناوین این آثار باید دقیقاً براساس عنوان صفحه عنوان درج شود.

• تغییر چاپ یک منبع

چنانچه در بررسی های متداول منبعی با چاپ دیگر آن جایگزین شود، باید ارجاعات مربوط در چاپ جدید مورد بازبینی قرار گیرد.

• ارجاع به منبع دست دوم

این منابع باید با منابع دست اول جایگزین شود.

• میزان بهره گیری از منابع می تواند عامل تعیین کننده ترتیب درج آنها در نشانی باشد، در غیر اینصورت ترتیب سنوی (سال انتشار منبع) برای ذکر نام نویسندگان رعایت خواهد شد. برای نویسندگانی که در قید حیات نیستند، تاریخ فوت آنها ملاک تعیین ترتیب سنوی خواهد بود.

• رابطه میان متن و سند

مطلبی مستند تلقی می‌شود که میان آن و سند مربوط، رابطه محتوایی درستی وجود داشته باشد. به عبارت دیگر مطلب باید عاری از ابهام بوده و پیوند آن با سند پوشیده نباشد. لذا مطالب برداشت شده باید چنان بیان شود که مضمون دقیق سند منتقل گردد تا بدین ترتیب مطالب استناد شده در صحت استوار، گویا و صریح باشد.

• استناد به منابع الکترونیکی در اینترنت

به دلیل ناپایدار بودن بسیاری از اطلاعات الکترونیکی که از طریق اینترنت قابل دسترس هستند و نیز محتوای متغیر اطلاعات در محیط اینترنت و همچنین به دلیل غیر معتبر بودن اطلاعات برخی از سایت ها، از این منابع هنگامی باید استفاده شود که تنها منبع منحصر به فرد موضوع مورد نظر باشد.

• چگونگی ترتیب منابع در انتهای مقالات

منابع در انتهای مقاله، بر اساس نام خانوادگی مؤلف آنها ترتیب می‌شوند. اگر اثری مؤلف نداشته باشد، نام اثر جانشین نام مؤلف می‌شود و در ترتیب الفبایی خود قرار می‌گیرد.

اگر از کتاب‌های متعدد یک نویسنده استفاده شود، عنوان کتاب‌ها پس از نام مؤلف به ترتیب الفبایی ذکر می‌شوند. در این صورت برای معرفی دومین اثر به بعد، نام مؤلف تکرار

نشده و فقط به ذکر همو اکتفا می‌شود.

منابع فارسی و عربی و اردو و سپس منابع زبان‌های

اروپایی بر اساس نظم الفبایی مؤلفان مرتب می‌شوند.

ج. اختصارات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران

دغدغه چگونگی ورود منابع پربسامد به بخش منابع مقالات مختلف دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران، باعث شد تا از همان ابتدای کار تدبیری اندیشیده شود تا با استفاده از اصول کتابداری و تجارب دایره المعارف های دیگری که در کشور عزیزمان در حال انتشار هستند، تدبیری برای منابع پربسامد اندیشیده شود و کتاب حاضر، نخستین گام در این زمینه است چرا که با توجه به پراکندگی منابع در حیطه تاریخ پزشکی اسلامی امکان تکرار منابع در مقالات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران بسیار زیاد است.

در این منبع تقریباً ۲۲۰ عنوان از مهم ترین منابع کتابشناختی، داروشناسی، گیاه-داروشناختی، تاریخ پزشکی و شرح حال که در مقالات مختلف دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران مورد استفاده قرار خواهند گرفت معرفی شده و برای هر کدام از آنها "یک نام اختصاری" نیز تعریف شده است. بر این اساس، به هنگام ورود هر کدام از این منابع به مقالات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران دیگر نیاز نخواهد بود تا کلیه مشخصات کتابشناختی اثر نقل شود و تنها به ذکر صورت اختصاری آنها اکتفا شده و صورت کامل مشخصات اثر به همراه صورت معرفی شده اختصاری آن تنها در ابتدای مجلدات مختلف دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران نقل خواهد شد. با این کار از تکرار و نقل چندباره کاسته شده و می‌توان از صرفه جویی حاصل جهت درج مقاله و مانند آن استفاده نمود.

برای تهیه این اختصار نامه روش زیر پیش گرفته شد: ابتدا فهرست اختصارات چند دانشنامه مختلف مطالعه شد، صورت اولیه ای از مهمترین منابع به دست آمد و در ادامه، این فهرست با بررسی مهمترین منابع تاریخ پزشکی دوره اسلامی تکمیل شد و صورت اولیه متن اختصارات به دست آمد. سپس فرآیند مستندسازی آن به عهده همکاران بخش

ویرایش استنادی طرح دایره المعارف پزشکی اسلامی و ایران گذاشته شد تا منابع مستندسازی و برای هر منبع شکل اختصاری مناسبی تهیه شود. این شکل اختصاری با حروف پررنگ نشان داده شده‌اند. برای مشخص کتاب‌های مختلف یک نویسنده بخشی از عنوان کتاب بعد از نام مؤلف ذکر شده است. اختصارات به صورت الفبایی و بر اساس حرف به حرف کلمات یا عباراتی در نظر گرفته شده است که به صورت پررنگ ذکر شده‌اند. البته "ال" ابتدای نام کتاب‌ها در ترتیب الفبایی در نظر گرفته نشده است. برای مثال جالینوس، طوئون؛ قبل از جالینوس، النبض آورده شده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود که مؤلفین از این منابع به عنوان منابع پربسامد استفاده کرده و هنگام استفاده از آنها به چاپ و

تاریخ مشابه با اختصارات توجه کنند تا در هنگام ویرایش استنادی سبب دوباره کاری و برگرداندن منابع با چاپ و تاریخ اختصارات نشوند.

همچنین، باید در نظر گرفت کتاب اختصارات دائره المعارف به مثابه یک فهرست منابع، مولفان را با فهرستی از مهمترین منابع مورد استفاده در جریان تألیف مقالات نیز آشنا می‌سازد. بنابر این، این جزوه می‌تواند راهنمای بسیار خوبی برای آشنایی با پاره‌ای از منابع مهم تألیف مقالات نیز به حساب آید.

همانگونه که پیش از این نیز ذکر شد این جزوه در کتابخانه الکترونیک دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران قرار داده شده است.

فهرست منابع

۱. بخش کتابشناسی و ویرایش استنادی بنیاد دائره المعارف اسلامی (۱۳۸۰). ۷۲ نکته در ذکر استنادها و ارجاعات و تنظیم اطلاعات کتابشناختی منابع مقالات دانشنامه جهان اسلام. تهران: بنیاد دائره المعارف اسلامی.
۲. حری، عباس (۱۳۷۸). آیین نگارش علمی. تهران: دبیرخانه هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
۳. صدیق بهزادی، ماندانا (۱۳۷۳). دستنامه قواعد فهرست نویسی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۴. عباسپور، هومن (۱۳۸۳). شیوه نامه دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
۵. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۶). فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان. ویراستار فرشته مولوی؛ با همکاری شهره دریایی، مرضیه هدایت. [ویرایش ۲]. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۶. گروه طب اسلامی و سنتی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷). اختصارات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.